

Književni kontekst – polemika „Zašto nemamo roman?“ u rumunjskom međuraću

Kao prvi rumunjski roman povijesti književnosti uglavnom navode devetnaestostoljetni povijesni roman Nicolaea Filimona, *Stari i novi skorovejići ili Što mačka okoti, miše lovi* (*Ciocoli vechi și noi sau Ce naște din pisică, șoareci mânăncă*), objavljen 1862. godine. Za usporedbu, prvim hrvatskim romanom drži se *Požeški đak* Miroslava Kraljevića, iz 1863.

Manolescu (2004: 60-61), doduše, u povijest rumunjskoga romana uključuje i neke starije pokušaje, kao što su *Manoil* (1851.) Dimitria Bolintineanu ili *Tajne srca*¹⁷ Mihaila Kogălniceanu (1850.). S druge strane, međutim, dio kritičara osporava status romana svim romanesknim kreacijama do razdoblja modernizma, odnosno do međuratnoga razdoblja (Protopopescu 2002: 33), isključujući na taj način nedvojbeno vrijedna djela rumunjske književnosti, poput Slavicieve *Mare* (1894.-1895.), Zamfirescuovih romana *Život naladanju*¹⁸ (1894.-95.) i *Tănase Scatiu* (1895.-96.) ili Sadoveanuovih povijesnih romana *Sokolovi*¹⁹ (1904.) i *Rod Șoimaru*²⁰ (1915.). Činjenica je, doduše, da u razvoju romana od druge polovice 19. do dvadesetih godina 20. stoljeća nema kontinuiteta, nego je on isprekidan dugačkim razdobljima stagnacije (Mușat 2004: 5), pa tako Slavicieva *Mara* (1894.-1895.)²¹ dolazi preko tri desetljeća nakon prvoga romana, dok u Hrvatskoj – vratimo li se usporedbi sa situacijom u hrvatskoj književnosti – već sedamdesetih godina aktivno stvara Šenoa, a do kraja 19. stoljeća djeluju i Josip Eugen Tomić (*Zmaj od Bosne, Melita*), Ante Kovačić (*U registraturi*), Eugen Kumičić (*Olga i Lina, Gospođa Sabina*), Ksaver Šandor Gjalski (*Janko Borislavić, U noći*), Vjenceslav Novak (*Posljednji Stipančići*) i drugi.

Unatoč, dakle, sporadičnim ostvarajima poput *Mare* ili *Života na ladanju* i prvih Sadoveanuovih romana, dvadesetih godina 20. stoljeća, šezdeset i pet godina nakon prvoga rumunjskog romana, u Rumunjskoj se aktualizira rasprava na temu „Zašto nemamo roman?“, koju je još 1890. kao mladi kritičar otpočeo Nicolae Iorga, člankom toga naslova. „Roman cvjeta posvuda, na grobu rima i na spomenicima novela. Kod nas, naprotiv“, jadao se tada Iorga (2007: 52). Raspravu 37 godina kasnije ponovno otvara Mihail Ralea, koji 1927. ponavlja, zapravo citira Iorgin naslov: „Zašto nema-

¹⁷ Izvorno *Tainele inimii*.

¹⁸ Izvorno *Viața la țară*.

¹⁹ Izvorno *Șoimii*.

²⁰ Izvorno *Neamul Șoimăreștilor*.

²¹ U nastavcima u dvotjedniku *Vatra*. Roman je u knjizi tiskan tek 1906.

mo roman".²² Ralein će pak tekst izazvati polemički, prilično ironično intoniran odgovor Camila Petrescu, u obliku eseja također naslovljena „*Zašto nemamo roman*“. Postavljajući to pitanje u zadnjem desetljeću devetnaestoga stoljeća Iorga je broj dotad objavljenih romana na rumunjskom jeziku, uzimajući u obzir kriterij književne vrijednosti („čitljivost“), procjenjivao između jedan i šest – pritom ni jedan od spomenutih danas ne pripada rumunjskome kanonu. Gotovo četrdeset godina kasnije taj je broj već bio višestruko uvećan, ali već sudeći po reakciji Ralee i Petrescu očit je da je u javnosti postojao konsenzus da rumunjska književnost „nema roman“ i da se po tome izdvaja od drugih europskih književnosti (Francuska, Njemačka, Rusija, Engleska). Unatoč vremenskom odmaku i polemičkom tonu, trojica se kritičara (jedan od njih, Camil Petrescu, objavit će nekoliko godina kasnije svoj prvi roman) većim dijelom slažu u mišljenju o uzrocima toga stanja te pronalaze odgovore prije svega u društvenom razvoju i u statusu književnika, odnosno u činjenici da zemlji nedostaju književnici profesionalci. Mihail Ralea tome dodaje i unutarknjiževne razloge, govoreći o evoluciji književnih vrsta²³, odnosno navodeći kao preduvjet za nastanak romana epopeju, koja unutar rumunjske usmene književnosti nije zabilježena. Sljedeći je problem koji on ističe nerazvijenost građanskoga društva i s tim u vezi nedostatak „potrošača“, odnosno čitateljstva, osobito ženskoga, kojem bi roman bio upućen (Ralea, 2005: 63). Ovdje, međutim, djelomično sam sebi proturječi, upozoravajući na to da se čita na francuskom – tržište, čitateljstvo je, dakle, ipak otvoreno prema romanu kao žanru, pa i prema stranom romanu u rumunjskom prijevodu, kako dokazuju brojni prijevodi (često objavljivani u novinama kao feljtonski romani) u razdoblju od sedamdesetih-osamdesetih godina 19. stoljeća pa do Prvoga svjetskog rata (Terian, 2019: 59). Godine 1927., kad Ralea piše svoj tekst, nije moguće zaobići već prve velike rumunjske romane te on priznaje „značajne rezultate“ nekih velikih pisaca na ovom polju, ali istodobno ističe i da osrednji i slabiji pisci, iako svoja djela podnaslovljuju „roman“, ne uspijevaju ostvariti taj žanr (Ralea, 2005: 60). U tom smislu ističe još jednom nerazvijenost rumunjskoga društva, u kojem ne vidi ni istaknute pojedince ni konflikt koji bi mogli biti inspiracijom za roman. Upravo će se na tom dijelu Raleina eseja zadržati Camil Petrescu, koji ističe da Rumunjskoj nedostaje društvo i sredina u kojima bi bili mogući proble-

²² Svi citati prema izdanju iz 2005., u: *Poetica romanului românesc interbelic în texte reprezentative*, ur: Valentina Marin Curticeanu, Cristina Popa, Anaion Maria Botnaru. Editura Academiei Române. București. 2005., str. 59-68. I Petrescu i Iorga svoje naslove oblikuju kao citate, u navodnim znacima.

²³ M. Ralea oslanja se pritom na suvremene teoretičare. Brunetière, *L'évolution des genres*, Thibaudet, *Le lecteur de romans* djela su koja citira ili se na njih poziva.

mi savjesti, a „književnost, naravno, pretpostavlja probleme savjesti“; on proširuje problematiku i na dramu (Petrescu, 1971: 236-237). Pojedinač, konflikt i problem savjesti – sve će to Petrescu naći u iskustvu (dijelom i vlastitom) Prvoga svjetskog rata, ali 1927., dok o romanu govori samo načelno, trenutno ne i kao romanopisac, još to ne spominje.

Tvrdnja Mihaila Ralee o nedostatku čitatelja raspoloženih da čitaju na rumunjskom nije u tom trenutku nova. Još je početkom stoljeća Garabet Ibrăileanu govorio o eliti koja čita na francuskom i o narodu koji ne čita uopće. Hrvatski čitatelj ne može se ne sjetiti Šenoina *Prijana Lovre* (1873.!) i gospođe koja čita isključivo na njemačkom, ponekad na francuskom, dok hrvatske romane drži nezanimljivima, nalazeći vrlo slična opravdanja kao Ralea i Petrescu: „Nu ne shvaćajte me krivo; ne bijedim ja naših književnika: opisuju vam ono što u svom zavičaju nalaze, odnošaje malene, neznatne kako smo i mi maleni. Jesu li pisci krivi da u nas nema velikih katastrofa koje znadu uzdrmati dušu? Jesu li pisci kadri naslikati u malenu okviru velike divske slike, može li u našim okolnostima postati kakav zanimljiv junak romanu? To su vam sve pitanja na koja mi duša, premda velikom mukom, mora odgovoriti ‘Ne’, i stoga ne čitam skoro nikakvih hrvatskih knjiga“ (Šenoa 2014: 175).

Intenzivna rasprava o nepostojanju romana dokazuje zapravo njegovo postojanje, piše Wächter (2019: 529), upozoravajući na činjenicu da neki u to vrijeme već predviđaju i „smrt“ romana (avangardist Ion Vinea), ali i da se rasprava nastavlja čak i tridesetih godina. No, recentna kvantitativna istraživanja slažu se s procjenom suvremenika da u dvadesetima rumunjskoj književnosti roman ipak još uvijek nedostaje. Moretti (2007: 5-6) zamjećuje trend po kojem bi u nacionalnim književnostima diljem svijeta (Velika Britanija, Japan, Italija, Španjolska, Nigerija) porast broja romana trebao biti zabilježen u prvih 20-30 godina od pojave žanra. Slično se događa i u hrvatskoj književnosti. Terian (2019: 61), međutim, navodi da je rumunjska književnost u tom pogledu anomalija i da u rumunjskoj književnosti uzlet nastupa tek nakon 70 godina. Čak i taj prvi značajniji porast broja objavljenih romana, ostvaren u trećem desetljeću 20. stoljeća, još uvijek ne doseže „kritičnu masu“ od pedesetak romana godišnje, ali ipak se prvi put u povijesti uspješno nosi s brojem prevedenih romana. Tek je četvrto desetljeće (tj. tridesete godine 20. stoljeća) vrijeme novoga zamaha ovog žanra: broj objavljenih domaćih romana raste i prvi put premašuje broj prevedenih. Godine 1936. objavljeno je čak 99 novih romana, a taj će broj biti ponovno dosegnut tek poslije Drugoga svjetskog rata (Terian 2019: 62-64).

Prvi moderni romani

Rast broja romana prati i diferencijacija poetika toga žanra – ponajprije jasnije razlikovanje trivijalnoga od umjetničkoga (osobito od dvadesetih godina), ali i različite poetičke izbore unutar potonjega. I taj je proces dio modernizacije rumunjske književnosti i njezine sinkronizacije sa zbivanjima u europskim književnostima, koja je započela već prije, najkasnije krajem 19. i početkom 20. stoljeća, ali sada se intenzivira i privodi kraju, a jedan su od rezultata „temeljne i specifične promjene unutar epskih struktura te promjena odnosa među njima“ (Marin Curticeanu, 2005: 10).

Međuraće je, naime, razdoblje zamaha svih prozanih vrsta. Pišu se crtice, novele i pripovijetke, vrste već dobro poznate i ustaljene u prethodnim razdobljima, ali sve su češći među objavljenim djelima i eseji, satire, dnevници, memoarska proza i publicistika te književna kritika i povijest književnosti. Roman pak dobiva prvi put u rumunjskoj književnosti zaseban, nadmoćan položaj i stječe brojno čitateljstvo. Štoviše, primjećuju Terian i drugi (2020: 61), prvi put jedna povijest književnosti, *Povijest suvremene rumunjske književnosti*²⁴ Eugena Lovinescu, objavljena 1928., posvećuje znatan prostor upravo romanopiscima, što bi prije bilo nezamislivo.

Razloge za takav uspjeh ove epske vrste valja tražiti u društvenim i političkim promjenama u razdoblju nakon Prvoga svjetskog rata. Valentina Marin Curticeanu smatra da roman

najbolje odgovara mentalitetu, krizama i težnjama modernoga rumunjskog društva, obilježenoga Prvim ratom, ali i emancipiranoga uslijed njega, društva raspoložena da frenetično živi egzistencijalnu i duhovnu avanturu, u podneblju uopće uzburkanom, potpomoćnutom uvjetima zaključivanja prvoga svjetskog ratnog sukoba i ostvarenja velikoga Ujedinjenja (Marin Curticeanu 2005: 11).

Ta tvrdnja i nije u neskladu s Terianovom vrlo opreznom pretpostavkom o razdobljima neposredno nakon gospodarskih kriza kao generatorima razvoja romana:

Ipak, svi smo od Franca Morettija naučili da razvoj romana ne prati političke promjene. A što je s gospodarskima? Tu stvari postaju zbilja zanimljive, budući da se barem dva od tri uspona rumunjskoga romana pojavljuju za vrijeme gospodarskih kri-

²⁴ Izvorno *Istoria literaturii române contemporane*.

za: velike depresije 1929.-1933. i velike recesije 2008.-2012. Osim toga, drugi uspon rumunjskoga romana svoj vrhunac doseže u kontekstu implementacije inflacijske politike komunističkoga režima u razdoblju između 1978. i 1982.

Jesu li, dakle, gospodarske krize poticajne za razvoj romana? To je pitanje koje bi trebalo detaljnije istražiti u budućnosti (Terian 2019: 69).

Treba svakako uzeti u obzir i povezanost književnosti s društvenim razvojem, o čemu govore i sudionici rasprave „Zašto nemamo roman?“, navodeći da je rumunjsko društvo još „nezrelo“ za roman. Romaneska produkcija prati društvene promjene, odnosno usko je povezana s razvojem građanstva (Nemec 1995: 49-51). Rumunjski primjer to potvrđuje. C. Iancu (2000), daje, naime, podatke o industrijskom razvoju iz kojih je jasno da je u prijeratnom razdoblju Rumunjska (bez Transilvanije i drugih teritorija stečenih nakon Prvoga svjetskog rata) bila još uvijek izrazito ruralna zemlja, dok se u razdoblju 1920.-1928. u Rumunjskoj broj industrijskih poduzeća povećao gotovo trostruko, što je pratio šesnaesterostruki rast njihova ukupnoga kapitala.

Društvene su promjene vidljive i u tematici i u likovima romana nastalih u prvoj polovici 20. stoljeća. Dok su u 19. stoljeću zabilježena samo dva romana koja su napisale žene (od ukupno 149/157) – jedan na francuskom, jedan u suautorstvu – u dvadesetom se otvara prostor za književnice te udio romana koje su napisale žene raste na 12%. Paralelno raste i udio protagonistica i pripovjedačica u romanima (Pojoga 2020: 34-35). U 19. stoljeću dominirali su romani čiji su protagonisti bili aristokrati (bojari), u 20. stoljeću raste udio romana s junacima iz redova građanstva (detaljnije Pojoga 2020: 39), a diversificira se i popis njihovih zanimanja (Pojoga 2020: 37-38).

Unutar romana kao žanra dolazi do preraspodjele podvrsta, kako u njegovoj trivijalnoj, tako i u umjetničkoj formi. Iako pojedine vrste, poput hajdučkoga romana – vrlo dobro zastupljenoga u književnosti prethodnoga stoljeća (Terian et al. 2019: 18) – gotovo nestaju, pojavljuju se nove, dotad nepoznate – poput psihološkoga romana, koji se penje na visoko četvrto mjesto po zastupljenosti. Inventar podvrsta popunjava se pa se sada u rumunjskoj književnosti bilježe svi karakteristični oblici romana poznati na međunarodnoj razini (Terian et al. 2020). Vremenski fokus romana također se mijenja – nakon Prvoga svjetskog rata bilježi se pomak s povijesnog romana prema romanima suvremene tematike (Vancu et al. 2020).

²⁵ Numeričke podatke obradila je skupina autora u okviru projekta *Muzeul Digital al Romanului Românesc 1900-1932*. (Sibiu: Complexul Național Muzeal ASTRA, 2020).

Najveći dio romana napisanih do 1932.²⁵ pripada širokoj kategoriji društvenih romana, a odmah potom slijede sentimentalni / ljubavni romani.

Terian i drugi (2020: 61) zamjećuju u toj lepezi tema određenu evoluciju: od romana u kojima je tema određena intriga (hajdučki, kriminalistički itd.) prelazi se na one kojima je u centru prikaz društvene sredine, a zatim i na psihološke (i filozofske) romane, okrenute pojedincu. Romanima koji se bave društvom pripadaju i oni povijesni te skupina koju ova skupina autora naziva *romanom događaja*, a uključuje romane s temom kakvoća velikog povijesnog događaja: rata, revolucije (Oktobarska revolucija), ustanka (velika seljačka buna iz 1907. u Rumunjskoj). Najveći broj takvih romana odnosi se na ratne romane s temom Prvoga svjetskog rata.